

**Dr. sc. Ramiza SMAJIĆ**

Institut za historiju Univerziteta u Sarajevu

E-mail: ramiza.smajic@iis.unsa.ba; ramizas@hotmail.com

*Izvorni naučni rad/Original scientific article*

UDK/UDC: 94(497.6)"1683/1718" (093)

314.314.1:27(497.6)"1683/1718"

DOI: <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2022.5.8.17>

## **ISELJAVANJE KRŠĆANA IZ BOSANSKOG EJALETA (1683-1718)**

**Apstrakt:** *Kraj XVII i početak XVIII st. su obilježile radikalne promjene na demografskoj karti Bosanskog ejaleta kao serhata Osmanske države. Pored masovnih migracija muslimanskog stanovništva sa izgubljenih osmanskih teritorija prema unutrašnjosti Bosanskog ejaleta, odvijali su se i kontinuirani pokreti kršćanskog stanovništva u suprotnom pravcu. U radu se prate kretanja nekih grupa kršćana, pretežno onih koji se odazivaju na biskupski poziv na naseljavanje opustjelih područja oko Pečuha, Segedina, Baje i okoline, ali i migracije drugog nemuslimanskog stanovništva prema mletačkoj teritoriji, kao i seobama u „Carske zemlje“ uslijed različitih političkih, ekonomskih i drugih faktora. Dok je mletačka vlast, novčano i investiturama poticala harambaše na dovođenje porodica u Dalmaciju, a austrijska dobijala predstavke svećenika bosanskih samostana o teškom položaju katolika, i osmanska vlast je kroz cijelo to vrijeme poduzimala aktivnosti da zaustavi prebjege, pa se u radu opisuju neki od postupaka i samih situacija. Pojedini autori pretjeruju kad govore da je iz Bosne otišlo, npr., između 100 i 200 hiljada katolika. U radu se može vidjeti da prema nekim izvještajima prije 1683. godine u Bosni živi 74 hiljade katolika, a pola stoljeće kasnije 25 hiljada. To je prihvatljiv broj katolika iseljenika u odnosu na pretjerivanja nekih ljetopisaca. Bitan dio rada čine i saznanja dobijena iz izvora ko, ustvari, čini nemuslimane koji iz unutrašnjosti i sa granica Bosanskog ejaleta odlaze preko granice. Osmanski izvori i katolike i pravoslavce nazivaju najčešće nazivom „kefere“ (zbirna imenica koja označava općenito nemuslimansko stanovništvo). Za osmansku administraciju je najvažnije da se radi o kategoriji nemuslimana u cilju oporezivanja prema toj kategoriji. Zbog takve situacije je teško prema osmanskim izvorima dati definitivan broj katolika ili pravoslavaca u određenom periodu. U radu donosimo ograničenu analizu slučaja prema nekim neobjavljenim izvorima, pa se može vidjeti koliko je kršćana, nosilaca domaćinstva, ostalo na određenom području. Često se, međutim ne može znati da li su u pitanju pravoslavci ili katolici, jer među njima nema svećenih lica. I imena su često problem, jer su patronimici rijetki, a imena se mogu vezati za nomenklaturu koja je zajednička i za katoličanstvo i za*

pravoslavlje. Iz biskupskih i fratarskih izvještaja se vidi da se u tom periodu dešavaju i pokršćavanja muslimana, pa među migrantima prema sjeveru, npr., ima i hiljade novih kršćana. Gradovi Požega, Osijek i Brod su, također, ostali bez muslimanskog stanovništva i u njih dolaze stotine katolika iz Sarajeva, Kreševa, Modriče, Vrhbosne. Matične knjige bilježe njihovo porijeklo, posebno u prvim godinama XVIII stoljeća. Pravoslavno i katoličko stanovništvo iz Hercegovačkog sandžaka naseljava se pretežno na prostoru Boke Kotorske. Opširni katastarski popis iz 1701. godine pokazuje da među ljudima ima puno onih koji dolaze iz mjesta koja nisu na udaru ratnih aktivnosti. Pravoslavno stanovništvo iz Bačke i Baranje ide prema Slavoniji i Srijemu, ali isto tako i na osmanski teritorij. Na prostor Dubrovačke Republike ratni izbjeglice iz Bosanskog ejaleta su najčešće Vlasi i to naročito u periodima Morejskog rata (1684-1699) i Mletačko-osmanskog (1714-1718). Osmanske vlasti su tražile da im se isporuče ti ljudi, a dubrovačke vlasti su formalno bili saglasni, ali su često pomagali ljudima da tu ostanu ili da morskim putem odu dalje.

**Ključne riječi:** Osmanlije, Bosanski ejalet, muslimani, kršćani, migracije, 17-18. st.

## EMIGRATION OF CHRISTIANS FROM THE BOSNIAN EYALET (1683-1718)

**Abstract:** *The end of the 17th and the beginning of the 18th century was marked by radical changes on the demographic map of the Bosnian Eyalet as a serhat of the Ottoman state. In addition to mass migrations of the Muslim population from the lost Ottoman territories towards the interior of the Bosnian Eyalet, there were also continuous movements of the Christian population in the opposite direction. The paper follows the movements of some groups of Christians, mainly those who respond to the bishop's call to settle the desolate areas around Pécs, Szeged, Baja and the surrounding area, but also the migration of other non-Muslim populations towards the Venetian territory, as well as migrations to the „Imperial lands“ due to various political, economic and other factors. While the Venetian government encouraged, with money and investiture, the people to bring families to Dalmatia, and the Austrian government received petitions from the priests of Bosnian monasteries about the difficult situation of Catholics, the Ottoman government throughout that time undertook activities to stop defections, therefore, the paper describes some of the procedures and the situations themselves. Some authors exaggerate when they say that, for example, between 100 and 200 thousand Catholics left Bosnia. The paper shows that according to some reports, 74 thousand Catholics lived in Bosnia before 1683, and 25 thousand half a century later. This is an acceptable number of emigrant Catholics compared to the exaggerations of some chroniclers. An important part of the work is the knowledge obtained from*

*sources, who actually are the non-Muslims that go across the border from the interior and from the borders of the Bosnian Eyalet. Ottoman sources usually refer to both Catholics and Orthodox by the name „kefere“ (a collective noun denoting the non-Muslim population in general). For the Ottoman administration, the most important thing is that it is a category of non-Muslims in order to tax them according to that category. Due to such a situation, it is difficult to give a definitive number of Catholics or Orthodox in a certain period according to Ottoman sources. In the paper, we provide a limited analysis of the case according to some unpublished sources, so it can be seen how many Christians, heads of the household, remained in a certain area. Often, however, it is not possible to know whether they are Orthodox or Catholics, because there are no priests among them. Names are often a problem, too, because patronymics are rare, and names can be tied to a nomenclature common to both Catholicism and Orthodoxy. From the episcopal and friar reports, it can be seen that in that period, the conversion of Muslims also took place, so among the migrants to the north, for example, there were thousands of new Christians. The cities of Požega, Osijek and Brod also lost their Muslim population and hundreds of Catholics from Sarajevo, Kreševo, Modriča and Vrhbosna are coming to them. Registry books record their origin, especially in the first years of the 18th century. The Orthodox and Catholic population from the Herzegovina Sandžak settles mainly in the Boka Kotorska area. An extensive cadastral census from 1701 shows that among the people there are many who come from places that are not affected by war activities. The Orthodox population from Backa and Baranja goes to Slavonia and Srijem, but also to Ottoman territory. On the territory of the Republic of Dubrovnik, war refugees from the Bosnian ejalet are most often Vlachs, especially during the periods of the Moravian War (1684-1699) and the Venetian-Ottoman War (1714-1718). The Ottoman authorities demanded that these people be delivered to them, and the Dubrovnik authorities formally agreed, but they often helped the people to stay there or to go further by sea.*

**Key words:** *Ottomans, Bosnian Eyalet, Muslims, Christians, migrations, 17-18. c.*

### **Prvi masovni odlasci kršćana iz Bosanskog ejaleta**

Nakon osmanlijskog poraza pod Bečom 1683. godine, potom gubitka Budima i Pešte 1686, kao i Pečuha, Šikloša, Bajе i Segedina, tamošnje preživjelo muslimansko stanovništvo se u sukcesivnim talasima i usputnim zaustavljanjima na muhadžirskom putu kretalo dublje u unutrašnjost Bosanskog ejaleta. U isto

vrijeme dolazi i do migriranja kršćana, među prvima Bunjevaca i Šokaca iz Dalmacije i Bosne u Bačku.<sup>1</sup>

Bunjevci se jula 1687. godine prijavljuju zapovjednicima habsburške vojske u Baranji i tu su zabilježeni kao „katolički Raci“.<sup>2</sup> U zapisu nema dodatnog pojašnjenja koji su to katolički Raci, ali je 1. septembra uslijedila bilješka Dvorskog ratnog vijeća iz koje se zaključuje da je riječ o 1.500 sposobnih muškaraca. Njima se dopušta da ostanu, ali ih se poziva i da dovedu i druge prebjege sa neprijateljskog prostora. U istom zapisniku stoji i bilješka o Dominiku (Duji) Markoviću i Juri Vidakoviću koji kao dva zapovjednika „racke vojske“ traže tvrđave i zemljište za svojih 5.000 ljudi sa kojima su došli „iz Turske“, a zauzvrat obećavaju da će se boriti pod zapovjedništvom njemačkog generala. Otprilike u isto vrijeme, Martonoša i Novak Petrović na oslobođeni prostor su preveli 4.892 Srba, zbog čega Ivan Ivanić gornji zapis povezuje sa njima. R. Skenderović, pak, uzima u obzir mjesta koja se spominju u zapisu, Suboticu, Baju i Segedin, koji asociraju na prostor teritorijalne rasprostranjenosti Bunjevaca iz Dalmacije. Sam navod da je riječ o „Racima iz Turske“ nameće realnu pretpostavku da bi trajni smještaj i zemlju tražili ljudi izdaleka, a ne iz obližnje Bačke gdje to ljudi imaju. Tvrđnja o postojanju veza Bunjevaca u Bačkoj sa onima iz Dalmacije odranije čini se posve realnom, pogotovo u odnosu na ranije talase zbjegova i aktivnost franjevaca. Prirodna je ljudska reakcija da u danima nevolje, a ratne prilike su takvi dani, prvo krenu tamo gdje imaju nekog svoga. Zaključak bi bio da su se novi doseljenici iz Dalmacije priključili 1686./7. starim doseljenicima.<sup>3</sup>

Nemuslimansko stanovništvo s područja koja su oduzeta Osmanskoj državi priključivalo se snagama Svete lige, ali su mletački i bavorski zapovjednici ulagali napor u podbunjivanju i doseljavanju onih kršćana koji su ostali na teritoriju pod jurisdikcijom Osmanlija. Među onima koji su pospješivali doseljavanje bosanskih katolika u Baranju između 1686. i 1703. godine, bio je pečuški biskup Ignacije M. Radonay. Taj korpus je bio potreban da bi na vraćenim biskupskim i kaptolskim imanjima djelomično pojačao radnu snagu, te

<sup>1</sup> O njima kao narodu u Lici i Krbavi, biskup Martin Brajković piše da ih ima oko hiljadu, da su najvršniji vojnici tvrde šije, kako ne trpe nikakvih novina ni od klera ni od plemićkih službenika. Kaže da ih nazivaju i uskocima otkako su prije osamdeset godina uskočili u primorska mjesta Krmpote i Sv. Juraj, te da imaju mnogo stoke i obilje zemlje. ([https://www.pilar.hr/wp-content/images/stories/dokumenti/lika/lika\\_1\\_mail\\_r\\_325.pdf](https://www.pilar.hr/wp-content/images/stories/dokumenti/lika/lika_1_mail_r_325.pdf)). Biskup Brajković iznosi kako su oni „zaboravili svoje bijedno stanje pod turskim jarmom“. Poznato je da su Bunjevci bili uključeni u poluvojne redove, martolose i akindžije, u Osmanskoj državi. Bili su katolici, govorili novoštokavski, ikavicu, imali knežinsku organizaciju.

<sup>2</sup> Uzevši u obzir tok ratnih operacija te godine, kao i to da su mjesta poput Subotice bila tek mala utvrda na osjetljivoj prvoj liniji, R. Skenderović je razmotrio mogućnost da li su doseljenici iz Dalmacije mogli biti tu već 1686. godine. U prilog toj mogućnosti je išao podatak iz Ljetopisa subotičkog franjevačkoga samostana da su se subotički Dalmatinci sklonili bili u Segedin, proveli tamo šest sedmica, a nakon progona Osmanlija vratili u Suboticu. Robert Skenderović, *Povijest podunavskih Hrvata (Bunjevaca i Šokaca) od doseljavanja do raspada Austro-Ugarske Monarhije*, Subotica-Slavonski Brod 2017, 82, 83 (dalje: R. Skenderović, *Povijest*).

<sup>3</sup> R. Skenderović, *Povijest*, 83, nap. 293, 86

sa doseljenicima na prostoru Pečuške Biskupije brojčano pojačao katolički živalj.<sup>4</sup> Prema istraživanju sela naseljenih bosanskim katolicima u okolici Pečuha, Đ. Šarošac donosi sljedeću listu imena prvih naseljenika u selima opustjelim nakon progona muslimanskog stanovništva:

#### Selo ATA

*Godine 1691. u tada napušteno selo Ata došlo je sedam osoba iz Bosne. Do 1718. godine se spominju sljedeće kuće domaćina:*<sup>5</sup>

*1695 – Božo Šimič, Stanislav Milinković, Ivan Drašković, Ostoja Janković, Ostoja Radojevič.*

*1696 – Ostoja Bošnjak, Božo Šimič, Ignjatija Radovac, Negodan Radovanović, Ivan Drašković.*

*1701 – Božo Srimacz, Vikadin Živković, Ignatia Radovanović, Veseli Janković, Ostoja Radivojevič, Milenko Janković, Stojan Šimič.*

#### Selo KUKINJ:

*Stanovništvo iz Bosne, i to iz okolice Mostara, po porijeklu „bošnjačkog“ jezika. Godine 1696. u selu je osam porodica s osam ženske i 11 muške djece.*

*1695-1696 - Stipan Ivaniš, Ivan Stipanov sin, Martin Čobanović, Stipan Orić, Tomo Antolović, Šimun Jakovčin, Mišo Kovač, Martin Bošnjak, Matija Kapetanović, Matija Fertaljacz, Matija Poštanacz, Šimun Hegedušić.*

*1711-1712 - Judaš Joza, Šimun Ištoković, Đuro Jurati, Živko Taradija, Matija Pavlović, Religni Hasitos, Petar Čobanović, Ivo Veliki, Blaško Kovač, Marjan Kolesarić, Matija Fejerfalaz, Jakob Srimacz, Martin Ferković, Tomo Antolović, Šimun Bošnjak, Stipo Ivanović, Marko Bošnjak, Živko Šajtaković, Luka Lončar, Đuro Lončar, Iva Lončar, Marijan Srimacz.*

*1713 - Mija Lončar, Marinko Srimacz, Jakša Srimacz, Ivan Lončar, Srimacz Živko, Đuro Lončar, Mato Ferković, Živko Čordaš, Pavo Bošnjak, Marin Ištoković, Marko Bošnjak, Blaž Kovač, Stipan Ivanović, Šimun Bošnjak, Tomo Lončar, Janko Horvath, Petar Čobanić, Mišo Cienara, Ivan Veliki, Martin Mali, Živko Taradija, Đuro Istoković, Marko Pavlović, Marko Fejifalacza, Tomo Fejifalacza, Luka Lončar, Andria Istoković.*

*1715 - Ivan Veliki, Tomo Antolović, Pero Čobanović, Šimo Bošnjak, Živko Taradžia, Stojan Šumadia, Blaž Kovač, Marinko Kolesarović, Mato Palaić, Mato Fejerfalas, Andria Ištoković, Marinko Srimac, Jakša Srimac, Ivan Lončar, Đura Lončar.*

#### Selo NIJEMET:

*1695 - Martin Križič, Avran Andrić, Marko Buzadžija, Radojica Andušić, Tomo Šimič, Mihajlo Kundarić, Ivan Kekasović, Marjan Bertalović,*

<sup>4</sup> Đuro Šarošac, *Bosanski Hrvati u okolici Pečuha*, Budapest 1991, 17

<sup>5</sup> Imena i prezimena su prenesena sa dijakritičkim znacima i u obliku kako stoje u izvoru.

*Ilija Ivanović, Pavle Antolović, Ivan Gorjanac, Marko Bordašinković, Martin Pavlović, Luka Ivanović*

*1696 - Pavo Bošnjak, Vitus Bošnjak, Marjan Bošnjak, Marin Buzaja Tomo Šimić, Iva Kundra, Ivo Gorjanac, Grgo Štefić, Mijo Vašić, Grgo Lovrić*

*1715 - Pavo Bošnjak, Ivan Gorjanović, Mijo Antović, Marin Bošnjak, Tomo Šimić, Marin Matić, Grgo Lovrić, Ilija Kovač, Mijo Salantia, Grgo Stimanović, Mijo Lukačević, Ivan Vandarić*

*1700 - Ivan Kečkatić, Antun Krištović, Luka Šokčević, Mijo Mrak, Đuro Gergetić, Đuro Jurišak, Antun Peterac*

*Luka Starčević, Petar Kump, Ivan Bošnjak, Martin Petrica.*

#### Selo POGAN:

*Opustjelo nakon odlaska Osmanlija. Izvori govore da je 1701. selo podijeljeno na dio u kojem žive Raci/Srbi, a u donjem Hrvati. U kasnijim izvorima se kaže da tu žive katolici i „Iliri“.*

*1695 - Todor Pogančanin, Sito Lak, Sava Kuraičević, Vuk Prodan, Luka Ivanović*

*1696 - Lučanin Ćiro, Todor Pogančanin, Srimacz Czinia, Podan Orovicza, Mihalj Horvačanin.*

*1700 - Ćiro Lučania, Todor Pogančanin, Mihal Bogadić, Šimo Sremacz, Pavo Oroviczian, Miha Horvatjanin.*

*1711-1712 - Nikola Bošnjak, Stipan Majuracz, Đuro Dragovac, Bošnjak, Luka Horvath, Nikola Bošnjak, Stipan Majuracz, Đuro Dragovac Bošnjak, Luka Horvath, Ivan Ždral, Miha Horvathluk, Ivan Ždral, Miha Horvathluk.*

*1715 - Nikola Bošnjak, Nikola Bošnjak, Stipan Majuracz, Đuro Dragovac, Bošnjak, Luka Horvath, Ivan Ždral, Miha Horvathluk, Stipan Majuracz, Đuro Dragovac, Bošnjak, Nikola Bošnjak, Stipan Majuracz, Đuro Dragovac, Bošnjak, Luka Horvath, Ivan Ždral, Miha Horvathluk, Luka Horvath, Ivan Ždral, Miha Horvathluk.*

#### Selo SALANTA:

*Godine 1695. dolaze doseljenici iz Bosne.*

*1695 - Grgo Štefić, Mihajlo Vlasić, Ivan Antolović, Mijo Lukačević.*

*1696 - Pavle Vid, Martin Bošnjak, Ivan Grijanec, Marko Buzadija, Toma Šilić, Iva Kundar, Grgo Stepić, Mijo Vasić, Đuro Lovrić.*

*1711-1712 - Stipa Đurok, Nikola Bošnjak, Antun Bošnjak, Ivšeta Antolović, Đuro Semelčić, Ivan Kolar, Nenad Branić, Josip Bošnjak, Martin Čordaš, Mato Antolović, Antolović, Đuro Štivić, Šimun Bošnjak, Pavo Bošnjak, Ivala Ivančić, Marko Santalia.*

#### Selo SEMELJ:

*1695 - Ivan Hatarić, Andria Mikić, Vidak Gergulović, Mato Fraković, Josip Hadžia, Miho Marušić, Radica Raičković, Jakob Ivanović, Antun Pillančić,*

*Stipan Šilo, Martin Sabair, Miho Šajnović, Stipo Sečovič, Đuro Bogdanović, Luka Sinjarčević, Ivan Laši, Bertin Martinović, Mato Čobrac, Đuro Uzu, Ivan Hadnađ, Grgo Živković.*

*1700 - Šima Svetković, Grgo Ivan, Josip Kovačević, Martin Babin, Ivan Pavičić, Jakob Ivić, Mihaj Oršulić, Đuro Berdanović, Mato Terpalić, Mato Pismostrani, Vidak Vrašić, Ivan Oluvić, Ivan Čabraić, Raduicza Uza, Grgo Stazić, Bariša Lumenić, Martin Sabarić, Antun Pavlančić.*

*1711-1712 - Šima Svetković, Grgo Ivan, Josip Kovačević, Martin Babin, Ivan Pavičić, Jakob Ivić, Mihaj Oršulić, Đuro Berdanović, Mato Terpalić, Mato Pizmostrani, Vidak Vrašić, Ivan Oluvić, Ivan Čabraić, Raduicza Uza, Grgo Stazić, Bariša Lumenić, Martin Sabarić, Antun Pavlančić.*

*1715 - Ivan Jakobović, Luka Matošević, Mato Semelac, Mijat Oršokič, Đuro Orondović, Đuro Bogdanović, Nikola Ivanković.*

#### Selo SUKA:

*Šarošac prenosi riječi Dušana Popovića da se iz imena stanovnika 1695. može čitati da su katolici i da su svi iz Bosne. Godine 1701. doseljava se još devet hrvatskih porodica s devetoro muške i petero ženske djece.*

*1695 - Filip Jančiković, Tomo Stevanović, Matija Larić, Ilija Milanković, Stevan Ivanović, Marko Bošnjak, Filip Ivanović, Andria Lotarac, Matija Filipović.*

*1696 - Martin Filip, Andria Lotarac, Filip Bošnjak, Matia Kiš, Matia Veliki, Tomo Filja, Pavo Salanti, Filip Salanti, Đuro Bošnjak.*

*1700 - Andria Lotarović, Andria Filipović, Filip Bošnjak, Elia Ročanin, Martin Mali, Martin Filipović, Tomo Kadia.*

*1701 - Mia Milanković, Andria Lotarac, Miko Vargha, Mikola Horvath, Đuro Horvath, Janko Borošič, Mato Kiš, Ilija Babinčanin, Marko Bošnjak, Mato Bizo, Stipan Bošnjak, Tomo Vargha, Mita Božanović, Filip Jančiković, Filip Martin, Đuro Mlinović.*

*1709 - Mia Milanković, Andria Lotarac, Miko Vargha, Mikola Horvath, Đuro Horvath, Janko Borošič, Mato Kiš, Ilija Babinčanin, Marko Bošnjak, Mato Bizo, Stipan Bošnjak, Tomo Vargha, Mita Božanović, Filip Jančiković, Filip Martin, Đuro Mlinović.*

*1711-1712 - Nikola Horvath, Iva Perašič, Stipo Bošnjak, Mato Perašič, Stipo Kadia, Mato Filipović, Đuro Mlinarić, Pavo Bošnjak, Mato Kiš.*

*1715 - Janko Kristić, Mato Nađ, Ivan Filip, Pavo Bošnjak, Stipo Katič, Mato Mali, Grgo Bošnjak, Filip Mato, Ilija Bošnjak, Nikola Bošnjak, Đuro Mlinarić.*

Selo SUKIT:<sup>6</sup>

1695 - Pavo Gregić, Stipan Martin, Iva Matijaš, Tomo Štivić, Andria Hegeduš, Stepan Malik.

1700 - Tomo Sasulić, Martin Stipanović, Pavo Gergić, Jovan Matiaš, Mišo Bošnjak, Mato Stipanović, Andraš Hegeduš.

1701 - Pavo Bošnjak, Mato Bošnjak, Luka Bošnjak, Mato Stepan, Miko Sremac, Tomo Štifuti, Andraš Hegeduš, Jančika Matyas.

1709 - Janoš Hegeduš, Šamu Hegeduš, Pavo Bošnjak, Ilija Čordaš, Mato Brenavac, Pavo Vuković, Luka Koblar, Stipo Bošnjak.

1711-1712 - Marko Bunjevac, Janoš Hegeduš, Luka Bošnjak, Stipo Stipanović, Stipan Šiklošac, Elias Govedar, Tomo Srimac, Andria Bunjevac, Tomo Stipanović, Mato Srimac, Pavo Vuk, Andro Bošnjak.

Selo UDVAR:

Napušteno odlaskom Osmanlija, a 1695. godine naseljeno je pet porodica i jedno dijete.

1695 - Matišta Udvarica, Bogdan Đuričović, Božo Stojanović, Đuro Božanović, Marko Bošnjak.

1696 - Nikola Oršulić, Nikola Orakovičanin, Đuro Božanović, Bogdan Oranovičanin, Marko Bošnjak, Branja Bošnjak.

1699 - Nikoma Bošnjak, Miška Bošnjak, Bogdan Bošnjak, Bernard Bošnjak, Marko Bošnjak, Mato Salančanin, Đuro Bošnjak.

1701 - Nikola Bošnjak, Martin Oranović, Bogdan Orahovičan, Marko Bošnjak, Mato Salančanin, Đuro Bošnjak.

1711-1713 - Đuro Božanović, Miška Oravčanin, Tomo Bosanović, Miška Oršulić, Bogdan Oravčanin, Nikola Balatinac.

1715 - Pavo Božanović, Mitar Oršulić, Miška Oršovičanin, Luka Orovičanin, Blažica Andrić, Tomo Božanović, Nikola Ostopanac, Đuro Delić, Buzadžija Miška, Nikola Balatinac, Petar Stazić, Đurka Horvath.

Pošto je osmansko zapovjedništvo nastojalo da spriječi takve prebjege, kako austrijske snage istočno, tako i mletačke snage i neke neregularne jedinice su počele da vrše upade isključivo s ciljem izvođenja stanovništva na svoj teritorij.

Fra Andrija Šipračić, prema Događajnici A. Nikića, 1689. godine izvodi 2.700 katolika iz Bosne u Slavoniju, a već za 1690. godinu navodi kako je isti Šipračić iselio iz Bosne u Slavoniju oko 100.000 katolika.<sup>7</sup> U pitanju je greška, Robert Skenderović na temelju knjige Emerika Pavića navodi prihvatljive podatke o tome da je Šipračić (fra Andrija iz Dubočca) prešao na habsburško tlo 1686. godine i izveo iz Dubočca 2.700 vjernika, a 1696. godine pisao izvješće

<sup>6</sup> Za Hegeduše u izvorima stoji napomena da su Mađari, ali kad su doselili tu, prozvali su ih Hrvatima.

<sup>7</sup> Andrija Nikić, *Događajnica Bosne i Hercegovine od 614.-1918*, Mostar 2003, 279. (dalje: A. Nikić, *Događajnica*).



Rimu kako je iz Bosne do tada otišlo više od 100.000 katolika.<sup>8</sup> Bijeg franjevac iz samostana Gradovrh kod Tuzle 1688. godine, a potom i njihovo napuštanje Tuzle 1690. godine, najvjerojatnije potaknut ranijim dogovorima, trebalo je da bude poticaj katoličkom stanovništvu za napuštanje prostora pod osmanskom kontrolom.<sup>9</sup> Već ranije su Mato Nakić, Mato Živković, Filip i Marko Sunarić, Ivan Prosdachić, Marko Buljević i Rade Noličić bili vođe dijela grupe od 3.000 ljudi koji su se našli blizu granice između Šibenika i Klisa, bježeći iz Bosne 1684. godine. Dok pukovnik Ivan Radoš iz Kaštela javlja mletačkim vlastima za njih i preporučuje da ih vlasti prihvate i naoružaju, Muhamed-beg Durakbegović iz Livna i Pašić Radasličić ih odvrćaju od bijega i pozivaju da dođu u Sinj. Neki su i otišli, iznoseći pritužbe na zulum pograničnih vlasti zbog kojih žele da pređu na mletački teritorij.

Pošto Mleci u to doba ulaze u Svetu ligu (1684.), osmanska vlast iz Livna šalje čete koje napadaju izbjeglice pod Klisom i primoravaju 200 porodica na povratak. Dok su Sinjani zauzeti odbranom Sinja, Ilija Perajica i krajišnici za Mlečane uspijevaju izvući iz Cetine oko 600 vojno sposobnih ljudi, 30.000 glava sitne stoke i 10.000 volova. On je, ustvari, izveo 1.600 osoba, za što je dobio platu serdara od 10 dukata. Ljudi su bili smješteni oko Trogira, potom oko Šibenika i Zadra. Godine 1685., dugopoljski župnik Ivan Filipović je iz Sinja izveo oko 200 porodica s oko 200 ljudi sposobnih za vojsku, koji su smješteni između Solina i Poljica, na zemlji Zelif-age.<sup>10</sup>

Bosanski paša Osman-aga se spustio početkom 1685. godine u Cetinu da bi zaustavio bježanje stanovništva, ali je već bilo kasno. Krajišnici su bili već snaga na koju su Mlečani mogli računati. Uslijedilo je razdoblje u kojem oni vrše provale u Livanjsko polje, pale kuće, pljačkaju skladišta, oslobađaju zarobljene. Bosanski alaj-beg Filipović i zvornički paša Bastić zbog njih nisu u stanju opraviti oštećene kuće i kule.

## Talasi migracija do 1690. godine

Nakon konačnog pada Sinja 1686. godine, Mlečani iz više razloga potiču krajišnike da ozbiljnije i češće upadaju na područja pod osmanskom upravom. Jedan od ciljeva je bio i da se zaokupe osmanske snage od prodora Neretvom, preko Imotskog, da bi tako sebi mogli olakšati osvajanje Novog do kojeg će doći naredne godine. Zbog toga naročito Antonio Zeno šalje krajišnike u akciju prema Livnu, Glamoču, Duvnu, Uskoplju.<sup>11</sup> U jednom od tih napada, onom na Duvno,

<sup>8</sup> R. Skenderović, *Povijest*, 79, 80.

<sup>9</sup> Milenko Filipović, *Propast franjevačkog manastira Gradovrha kod Tuzle i poreklo ikone 'Crne Gospe' u franjevačkom manastiru u Baču, Članci i građa za kulturnu historiju istočne Bosne*, 1960, 89-94.

<sup>10</sup> Josip Soldo, *Etničke promjene i migracije u Sinjskoj krajini krajem 17. i početkom 18. stoljeća, Zbornik Cetinske krajine*, 1, Sinj 1979, 91 (dalje: J. Soldo, *Etničke promjene*).

<sup>11</sup> J. Soldo, *Etničke promjene*, 92.

poginuo je Stojan Janković 23. avgusta 1687. godine. Iako Bašagić griješi u podatku da je 1688. godine Stojan Janković sa svojim uskocima izveo 400 katoličkih porodica na mletački teritorij, i to na poziv bosanskih franjevac, očito je da se radi o dešavanjima u tim godinama.<sup>12</sup>

Masovniji odlazak naroda iz Hercegovine odvijao se Neretvom preko Vrgorca, Makarske, Imotskog, Sinja do Zadra.<sup>13</sup> I prije organiziranih grupnih prebjega, iz Bosne su pojedinci dospijevali na mletački teritorij i dobijali investiture. Među prvima su to bili Livnjaci Franjo Mačukat i njegova braća Jakov i Mate, Jure Porče, zlatar Marko Zlatarić.<sup>14</sup>

Prve grupne investiture su bile potvrđene 1688. godine braći Miji, Pavlu i Tadiji Vučkoviću iz Duvna, obitelji Bilandžića i Budimira. Iz Livna je bila prva grupa doseljenika od 27 porodica koje su vodili braća Milanović, Pavao, Božo i Grgur. U Zenovom izvještaju se navodi kako je Pavao bio vojnik u Durakbegovoj kuli u Livnu i da je u sinjsku tvrđavu predao mužar, brončani top i sokola koje je odnio iz te kule s pedeset svojih ljudi.<sup>15</sup>

Godine 1687, na Žankovu glavicu stižu i harambaša Nikola Janković (Žanković) iz Duvna, Petar Krilić i Andrija Dragašević iz Livna s 27 obitelji, a u Brnaze harambaša Marko Mastelić s 24 porodice. Iz Rame dolazi harambaša Jure Radanović Kalodero sa 70 porodica, iz Duvna Jerko Božinović sa njih 10. Tomaševići i Budimiri iz Duvna dobijaju zajedničku investituru sa Vučkovićima u Hrvacama, ali će se vremenom razići. Harambaše Jadrijević i Bogdanović iz Livna dobijaju zemlju u prekocetinskim selima.

Sa harambašom Mijom Mušterićem iz Bosne stižu 24 porodice sa sljedećim prezimenima: Babić, Bilić, Buljević, Grgić, Ivičić, Jezrević, Knežević, Krinović, Malovan, Mihaljić, Pindelj, Pletikosić, Radanović, Stanić, Sterić, Stipanović, Šarić, Vujinović.<sup>16</sup> U Hrvace će neretvanski serdar Mate Bebić dovesti 12 porodica, a harambaša Dmitar Božinović iz Duvna 25. Do kraja XVII stoljeća na tom području se spominju porodice Kekezović, Marasović i Filjević (u Livnu su to Filovići). Harambaša Vukadin Lalković dovodi u Bitelić i katoličkih i pravoslavnih porodica: Đape, Đapić, Đurišić, Juričić, Kasnić, Kašić, Kunić, Matijević, Mirčetić, Nikolić, Pešić, Petković, Rapa, Rapović, Risto, Stanić. Iz Bosne se u Ruminu nastanio i Jadre Branković, dok se Marijan Križanović iz Duvna naselio u Turjacima. Iz Duvna je i grupa od 30 porodica koje je doveo harambaša Jure Doturović.

<sup>12</sup> Safvetbeg Bašagić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (od g. 1463-1850)*, Sarajevo 1900, 82

<sup>13</sup> J. Soldo, *Etničke promjene*; Nevenka Bezić-Božanić, Stanovništvo Sinja u Lovrićevo doba, *Zbornik Cetinske krajine*, 1, Sinj 1979, 125-154.

<sup>14</sup> Ostalo je zabilježeno da je Franjo sa sobom ponio prilično novca, te da su mu neka trojica iz Kaštel-Starog to ukrali. Braća su dobila tri kuće podno sinjske tvrđave i bavili se trgovinom, poslije prešli u Split. J. Soldo, *Etničke promjene*, 94.

<sup>15</sup> J. Soldo, *Etničke promjene*, 94

<sup>16</sup> *Isto*, 95

Nakon što su zadarski i šibenski krajišnici napali Varcar Vakuf, franjevci samostana Rama su poslali Zeni oktobra 1687. godine svećenika da dogovori njihov izlazak s narodom u Cetinu. Sve je bilo dogovoreno, pa su krajiške čete na čelu s Božom Milkovićem izvršile upad, omogućivši tako seobu. A. Nikić u svojoj *Događajnici* navodi za 1687. godinu da su „35 ramskih franjevaca, pred turskim nasiljem, s katoličkim pučanstvom iz Rame, Kupresa, Glamoča, Duvna, Rakitna i Doljana, prešli pod mletačku zaštitu i sklonili se u Cetinsku krajinu, sagrađivši samostan u Sinju, gdje je oko čudotvorne slike Gospe Sinjske nastalo glasovito svetište Majke Božije.“<sup>17</sup> Već 4. novembra Zeno obavještava mletačku vladu o tome. Uslijedio je prelazak dvadesetak porodica iz Rakitnog, kao i nešto pravoslavaca iz Uskoplja vođenih protom Đorđem koji je već ranije imao dogovore s Mlečanima. Prema Zenovom izvještaju, za prva dva mjeseca seobe, u Krajinu je pristiglo preko 500 vojno sposobnih osoba i 150 konjanika. Naredba Cornara da se prave popisi svih koji dolaze iz Bosne je bila ozbiljna, što se vidi iz toga kako je definirana: da se vidi „koliko su stari i koliko ima došljaka za dati im misto di će se seliti i di će živjeti“.<sup>18</sup> Soldo navodi sljedeće porodice iz ramske župe koje su zavedene u matičnim knjigama sinjske župe 1699-1729. godine:

U Sinju: Beratović, Radojević, Franković, Matić, Nikolić, Rajčević.

U Lučanima: Batarello, Đipalo, Stupalo (Stupar), Vučemilo.

U Brnazima: Malbašić, Marić, Vukasović.

Nije baš sigurno ramsko porijeklo za Gabričeviče na Vojniću, Bikiće u Zagori, Bulajiće, Žuljeviće u Hrvacama, Grubišiće.<sup>19</sup>

Sumirajući stanje do 1689. godine, J. Soldo prema izdatim investiturama zaključuje da je u Lučane, Hrvace, Bitelić, Glavice, Brnaze, Turjake i Košute sigurno stiglo 352 porodice s oko 3.800 članova, dok će se za masu pojedinačnih dolazaka teško ikad saznati.<sup>20</sup>

### Seoba katolika iz Hercegovine 1693. godine

Godinu ranije vršili su se pregovori kolonela Jure Crnice i Vinka Bujovića iz Perasta s Nikolom Prološčićem iz Goranaca kod Mostara, koji dobija 1.000 reala da pređe s narodom u Dalmaciju. Ugovor Bujović sklapa i s Jurom Cvetkovićem iz Goranaca i Pavom Cebićem iz Brotnja, Lalićem i Matom Vučićem iz Blata, Pavom Jeličićem iz Prokna, da pređu sa porodicama na mletački teritorij radi čega im je dato 100 reala.<sup>21</sup> Iako seoba zvanično počinje kad harambaša Ivan Mamić iz Mostarskog blata, sela Mamića, odvodi kršćanske

<sup>17</sup> A. Nikić, *Događajnica*, 277.

<sup>18</sup> Sama naredba na bosančici je sačuvana i u Arhivu Franjevačkog samostana u Sinju ima njezin prijevod, ali popis nije pronađen, zbog čega postoje i razilaženja oko broja porodica koje su izašle iz Rame.

<sup>19</sup> J. Soldo, *Etničke promjene*, 93.

<sup>20</sup> *Isto*, 97.

<sup>21</sup> *Isto*, 101.

porodice u Dalmaciju, uz pomoć fra Franje Radnića iz Brotnja, značajniji odliv katolika iz tog područja (Blato, Brotnje, Goranci) događa se 1694. U aprilu te godine opći providur Dalmacije, Daniel Dolfin, „radi osobitih zasluga, koje su franjevci Bosne Srebreničke stekli tim što su mnogo naroda preveli iz turske zemlje pod mletačku vlast“ određuje da bosanski franjevci isključivo nadalje vode dušebrižničku službu među novim podanicima.<sup>22</sup> Providur već narednog mjeseca potvrđuje da su serdari, kapelan i harambaše doveli oko 5.000 ljudi na mletačko područje koji će ne samo braniti tvrđave Vrgorac i Zadvarje nego ići tamo kud vlada to bude tražila. Mjesečne plate je odredio serdarima, kapelanu i harambašama, kao Mamiću i Radniću koji su ranije stigli. Narodne vođe iz tog vala su bili:

Serdari

Jure Dugaršević iz Gornjeg Brotnja, Jure Prološčić i Jure Zovković iz Goranaca, Jakov Vukojević iz Mostarskog blata, Jure Jeličić iz Brotnja;

Kapelan: Franjo Marinović.

Harambaše

Iz Goranaca: Duje Cvitković, Josip Delić, Ilija Glavurdić, Šimun Hrgović, Mijo Kiosić, Abram Knezović, Križan Sesardić, Mijo Tokić, Grgur Vukojević;

Iz Blata: Ivan Biliotović, Stjepan Bronzar, Kresić, Ivan Radić;

Iz Brotnja: Stjepan Demirić (Drmač), Miho Dogančić, Mijo Duhaković, Ilija Đuričić, Ilija Grbišić, Jakov Jeličić, Ilija Jurišić, Jozić Mihatović, Nikola Prološčić, Ivan Šalinović, Vid Žigo.

Osim 2.000 ljudi za koje opći providur Dolfin priznaje da su ih smjestili u Potravlje, Satrić, Zasiok, Muć, Bitelić, Dabar i Grab, dio je otišao prema Kotarima. U matičnim knjigama Sinjske župe samo su upisane porodice Abram, Jeličić, Marković, Aničić iz okoline Mostara, ljudi harambaše Šipića iz Rakićana i ljudi harambaše Jurčevića, vjerojatno iz okoline Duvna.<sup>23</sup>

## Odjeci seobe nakon austrijskog prodora do Sofije

Tokom prodora austrijskih snaga na liniji od Save sa sjevera, pa do Makedonije i Bugarske, 1688. i 1689. godine, njima se pridružuje dio srpskog, makedonskog i arnautskog stanovništva. Naredne, 1690. godine, car Leopold I upućuje proglas kršćanima na Balkanu kojim ih poziva na borbu protiv Osmanlija.<sup>24</sup> Nakon dobrih rezultata vojnih operacija prethodnih godina po Ugarskoj, Slavoniji i Bosanskoj krajini, Austrija je već bila usmjerila pažnju na Srijem, Bačku, Erdelj, Srbiju sve do Bugarske. Stanovništvo tih krajeva je nesumnjivo imalo interesa i nadu s kojom je gledalo u dolazak carskih trupa.

<sup>22</sup> A. Nikić, *Događajnica*, 281.

<sup>23</sup> J. Soldo, *Etničke promjene*, 102.

<sup>24</sup> Tade Smičiklas, *Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije*, I, Zagreb 1891, 154.

Nakon zauzimanja Beograda tokom septembra i oktobra 1688. godine, to je bilo već sasvim očito, kao i kod Smedereva i Užica.<sup>25</sup> Aleksa Ivić navodi broj od 6.000 ljudi iz Užica koji su usmjereni preko Save da planski nasele opustjele krajeve Srijema i Slavonije.<sup>26</sup> Ključnu ulogu u poticanju nemuslimanskog stanovništva na pobunu, na prostoru Srbije i Makedonije imali su pravoslavni svećenici, dok su franjevci bili zaduženi za podsticanje arnautskog katoličkog stanovništva. U toku protuudara osmanske vojske, kad oni 1690. godine potiskuju austrijske trupe iz Srbije, srpski patrijarh Arsenije III Čarnojević posebno je od koristi Austrijancima. On potiče Srbe na bijeg s osmanskog područja na ono pod austrijskom kontrolom.<sup>27</sup>

Jednako kako je neujednačeno i jednostrano predstavljan odlazak stanovništva za Savojskim 1697. godine, o čemu će tek biti govora, i Velika seoba Srba će ustaljeno biti predstavljana kroz brojke koje su općenito iracionalne za kraj XVII stoljeća, a pogotovo kroz problem sastava tog stanovništva koje odlazi prema Slavoniji, Baranji, Beču. Sjeveroistočne granice Bosanskog ejaleta u to doba, u vrijeme i prve i druge faze Velike seobe, bile su usred ratnog vihora. Stanovništvo duž granice sa Srbijom, i to s obje strane granice, i bosanske i srpske, odlazilo je jednako kao i ono s juga, s Kosova, iz Bugarske i dr, bježeći ispred invazije oporavljene osmanske vojske.<sup>28</sup> V. Gavrilović zaključuje da izvori govore o 30.000-40.000 ljudi uz patrijarha Čarnojevića, ne računajući hiljade ljudi koji su se zadržavali na putu prema Budimu i Komoranu, nastanjivali po Bačkoj, Srijemu, istočnoj Slavoniji, Baranji i duž Dunava. Realnom brojkom izbjeglih Srba za njega je ona za koju približno govori Ilarion Ruvarac: 70.000-80.000.

Na primjeru Popisa Sentandreje i Tabana iz 1697. godine vidi se da dominiraju prezimena proistekla iz nadimka: po etničkom porijeklu – Rac, Bugarin, Arnaut; po mjestu prethodnog boravka – Požarevčanin, Užičanin,

<sup>25</sup> Krajem 1688. godine, Carsku dvorsku komoru u Beču obavještava Dvorski ratni savjet da Smederevo treba da bude predstraža na Dunavu, te da ga je potrebno dodatno utvrditi uz pomoć stanovništva kojeg treba iskoristiti u vojne svrhe. HKA, Hoff. Ungarn, r. No 325, October 1688, fol. 230.

<sup>26</sup> Aleksa Ivić, *Migracije Srba u Hrvatsku tokom 16, 17. i 18. stoljeća*, Subotica 1923, 126, 275, 489.

<sup>27</sup> Zanimljivu analizu takvih događanja praćenih kroz historiografije balkanskih i evropskih historiografija donosi Nuri Bexheti, *Der „Große Türkenkrieg“ und die Albaner. Die militärische Präsenz der Balkanvölker am „Großen Türkenkrieg“ 1683-1699*, Saarbrücken 2009.

<sup>28</sup> U manjku podataka iz izvorne građe, preuzimane su sukcesivno informacije iz literature starijeg datuma i na taj način krajnje preuveličavao broj migranata, te uglavnom ujednačeno i ispolitizirano predstavljala etnička pripadnost raseljenog i doseljenog stanovništva. Objelodanivanjem arhivske građe iz Beča i analizom imenovanja naroda koji je u skupinama dolazio prema Beču, nesumnjivo je da se spominju Rašani, Bugari, Dalmatinci, Jermeni... Poseban znak pitanja ostao je kod pominjanja „katoličkih Raca“ mimo pravoslavnih, zbog čega će kardinal Leopold Kolonić 1706. godine umanjivati zasluge patrijarha, tvrdeći kako su se pozivu cara Leopolda upućenom kršćanima na Balkanu najviše odazvali prvenstveno katolici. Slavko Gavrilović, Ivan Jakšić, *Izvori o Srbima u Ugarskoj s kraja XVII i početka XVIII veka*, knj. I, Beograd 1987, 52; Isti, *Izvori o Srbima u Ugarskoj s kraja XVII i početka XVIII veka*, knj. II, Beograd 1990, 687-688.

Ćiprovčanin, Prizrenac; po zanatu kojim su se bavili – ćurčija, kujundžija, kolar, kapamadžija, ekmedžija. Primjetan je veliki broj tih zanatlija u odnosu na to da po popisu Taban i Sentandreja imaju 742 odrasle osobe i 716 njihovih sinova i kćeri.<sup>29</sup>

Iako nismo sigurni jesu li stigli u prvim godinama seobe u Srijem ili u valu dvadesetih godina XVIII stoljeća, u popisu Srijema iz 1736. godine nadimci oporezovanih glava govore o njihovom porijeklu. Tako se između Leskovčana, Valjevčana, Mačvana, spominju i dva Zvorničana, Birčanin, dvadeset Hercegovaca i devetnaest Crnogoraca.<sup>30</sup>

Pravoslavno stanovništvo je u više navrata tokom XVII stoljeća iz graničnih prostora pod osmanskim upravom znalo bježati na austrougarski teritorij. Primjetno iseljavanje se dogodilo prema Lici i Krbavi i 1700. godine kada i Leopold I naređuje hrvatskom Saboru da u Slavoniji odredi mjesta u kojima bi se naselilo srpsko stanovništvo.<sup>31</sup> To je razdoblje kad se može konstatirati prisutnost istog roda pravoslavaca s obje strane granice, osmanske i austrijske. Stalno se prebacivalo preko granice, ali u oba pravca. Oko 1689. godine, kada Osmanlije gube Liku, s njima će preko Une, u unutrašnjost zapadne Bosne prelaziti i dosta pravoslavaca, dok će njihova mjesta zauzimati njihovi sunarodnici koji su prebjegli Austrijancima.<sup>32</sup>

Na opustjele krajeve na ponovo osvojenim srpskim prostorima Osmanska država naseljava muslimane izbjegle s prostora južne Ugarske.<sup>33</sup>

### Seobe u „Carske zemlje“

Osmanski izvori po svom sadržaju u statističkom smislu nude konkretne podatke za visine poreza, plata, broja poreskih obveznika, zimmija i sl., ali jedan od pratećih problema u analizi stanovništva prema njima jeste česta administrativna upotreba zajedničkih naziva za nemuslimane. Zbog takve situacije je teško prema tim izvorima dati bilo kakav okviran i definitivan broj pojedinačno katolika ili pravoslavaca u određenom razdoblju. Upravo ovakvi problemi nameću kompariranje izvora i međusobnu dopunu podataka u cilju procjene približnog broja. Dosadašnja ogromna razilaženja u pogledu broja katolika koji su odlazeći prema Slavoniji, Ugarskoj i Dalmaciji pratili povlačenje Eugena Savojskog 1697. godine iz Bosanskog ejaleta su uglavnom proizlazila iz

<sup>29</sup> Vladan Gavrilović, Primeri migracija srpskog naroda u ugarske provincijalne oblasti 1699-1737, *Istraživanja*, br. 25, Novi Sad 2014, 140; Ivan Jakšić-Karolj Jenei, Građa za istoriju Srba u Ugarskoj posle Seobe 1690. godine, *Spomenik SANU*, br. C, XXII, Beograd 1981, 91-143; Fedora Bikar, *Sentandreja u ogledalu prošlosti*, Novi Sad 2003, 37.

<sup>30</sup> Dušan J. Popović, *Srbi u Sremu do 1736/37*, Beograd 1950, 155-236.

<sup>31</sup> Ferdo Šišić, *Pregled povijesti hrvatskog naroda od najstarijih dana do 1. decembra 1918*, prva knjiga (do 20 feb. 1790), Zagreb 1920, 316.

<sup>32</sup> Stjepan Pavičić, Seobe i naselja u Lici, *ZNŽO*, knj. 41, Zagreb 1962, 88, 149, 167-171, 188, 198.

<sup>33</sup> Oko 800 arnautskih porodica je dovedeno u palanke između Niša i Beograda da čuvaju određene dionice puta od hajduka.

korištenja jednovrsnih izvora ili nepoznavanja brojčanog stanja stanovništva u godinama prije.<sup>34</sup> Na oprez kod broja izbjeglih u izvješćima poziva i Robert Skenderović, podsjećajući da su u ratnim vremenima savremenici skloni pretjerivanjima.<sup>35</sup>

Polazišni prostori seobe su bili sjeverni krajevi Bosanskog ejaleta, u neposrednoj blizini granice i s brojnijim katoličkim stanovništvom, ali su istraživanja u XX stoljeću pokazala da je otišlo dosta katolika i iz unutrašnjosti Bosanskog ejaleta. Ljudi su očito mislili da će im biti bolje pod „svojima“, a i situacija na terenu tih godina se za Slavoniju već procjenjivala kao mirnija. Katolici su iselili iz župa: Dubočac (2.700), Velika župa Derventska (2.300), Majevac (1.500), Modriča (6.500), Seočanica (4.500), Kuzmadanje (5.300). Za razliku od Lašvanina koji u svom *Ljetopisu* ne spominje ove detalje,<sup>36</sup> ili Benića koji u *Ljetopisu* sutješkog samostana navodi samo da je za vrijeme Jakova Tvrtkovića iz župa tog samostana i nekih drugih bilo odvedeno mnogo kršćana u carske zemlje,<sup>37</sup> posebno ističući Sarajlije koji su otišli za Savojskim nakon „poroba sarajevskog“ 19. oktobra 1697,<sup>38</sup> Mandić je jedan od autora koji stoji iza puno većeg broja iseljenih. Naime, osim dvadesetak tisuća katolika sjeveroistočne Bosne, on u iseljeno katoličko stanovništvo tih godina ubraja i one iz južnih i jugozapadnih krajeva Bosanskog ejaleta, Rame i Duvna (5.000) i Mostara, Blata i Broćna (6.000).<sup>39</sup> Kroz literaturu se, takođe, prilično potencira i iseljavanje iz Srednje Bosne.<sup>40</sup>

Koliko ne stoje navodi o 100-200.000 katolika koji su otišli iz Bosne očito je ako se uzme u obzir sljedeće:

- Prema izvještaju Ogramića u Bosni živi oko 74.000 katolika, a dvadesetih godina XVIII stoljeća katolika ima oko 25.000 što je broj koji je posve u skladu s navedenim iseljavanjem.<sup>41</sup>
- Autori koji govore o 100 i više tisuća katolika koji su emigrirali manipulišu neodređenim brojem katolika s područja inače rijetko naseljenog Livna, Glamoča, Trebinja i Grahova, te s prostora između

<sup>34</sup> Broj se uglavnom kreće između 100 i 200 tisuća. M. V. Batinić, *Djelovanje franjevaca, II*, 176–177. (dalje: M. V. Batinić, *Djelovanje franjevaca*); Julijan Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci, I*, Sarajevo 1912, 227. (dalje: J. Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci*); Dominik Mandić, *Katolička crkva u Bosni i Hercegovini*, 230–231. (dalje: D. Mandić, *Katolička crkva*); te češće 40 tisuća. Milan Prelog, *Povijest Bosne u doba osmanlijske vlade I*, Sarajevo 1911, 113. (dalje: M. Prelog, *Povijest Bosne I*).

<sup>35</sup> R. Skenderović, *Povijest*, 79.

<sup>36</sup> Nikola Lašvanin, *Ljetopis*, Sarajevo 1981.

<sup>37</sup> Očito se radi o sjevernim dijelovima Bosne koji su pripadali sutješkom samostanu. Bono Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*, Sarajevo-Zagreb 2003, 109–110. (dalje: B. Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*).

<sup>38</sup> „Tada su s princom otišli mnogi Latini iz Bosne, a osobito Sarajlije i među njima gospoda Brnjakovići.“ B. Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*, 54

<sup>39</sup> D. Mandić, *Katolička crkva*, 231.

<sup>40</sup> M. V. Batinić, *Djelovanje franjevaca, II*, 177–180.

<sup>41</sup> M. Prelog, *Povijest Bosne I*, 146; M. V. Batinić, *Djelovanje franjevaca, III*, Zagreb 1887, 51.

Vrbsa i Une, isto tako slabo naseljenog ili s pretežno pravoslavnim stanovništvom.

- Ako se ima u vidu da je od deset franjevačkih samostana u Bosni sedam napušteno do kraja XVII stoljeća, a aktivno ostali da djeluju samo Fojnica, Kreševo i Kraljeva Sutjeska, s pet crkvi (tri uz ove samostane i dvije u Varešu i Podmilačju), vrlo lako je uvidjeti da u prosječnom broju nemuslimanskog stanovništva izvori kršćanske i osmanske provenijencije međusobno ne proturiječe. Podaci iz nahija na potezu između ova tri samostana na području srednje Bosne početkom XVII stoljeća (Visoko s Kreševom, Fojnicom, Busovačom i Kiseljacom, Dubrovnik, Lašva, Brod i Bobovac s Kraljevom Sutjeskom) govore o 1203 kuće nemuslimana što bi pomnoženo s prosječnim brojem članova domaćinstva ukupno činilo do 9.500 stanovnika.<sup>42</sup> Prema podacima s kraja XVII stoljeća, neposredno prije provale Eugena Savojskog u Bosnu, taj broj je uočljivo veći i ide negdje do 12.000.<sup>43</sup>

Povrh toga, ako uzmemo u obzir da osmanski izvori pod nemuslimanima podrazumijevaju i katolike i pravoslavce, kao i da pojedini autori pod kršćanima podrazumijevaju isto ili samo katolike, onda je jasno da se nikako ne može govoriti o vanredno većem broju otišlih katolika. Detaljnijim pregledom izvještaja kao i dokumenata u knjizi fra Emerika Pavića, Skenderović zaključuje da je ukupno tokom Bečkog rata moglo biti oko 70.000 katolika koji su izašli sa prostora današnje Bosne i Hercegovine.<sup>44</sup>

Govor o broju nemuslimanskog stanovništva sa migracijama obilježenog kraja XVII stoljeća uglavnom je bio uvjetovan poznatim detaljima stanja prije i stanja poslije, pa se to odrazilo i na metodološki pristup autora pri pisanju monografija određenog područja. Dionica od 10 posljednjih godina XVII stoljeća najčešće ne donosi detalje aktuelnog stanja nemuslimana po selima i kasabama na osmanskoj strani. Primjerice, obrađujući Uskoplje na Vrbasu od prapovijesti do kraja austrougarske uprave, Ante Škegro sumira bogatu literaturu, brojne vizitatorske izvještaje, ali praktično nema podataka za nemuslimane na tom prostoru u godinama njihovih najvećih pomjeranja.<sup>45</sup> Za svojevrstan prikaz pogodan za ipak ograničenu analizu slučaja nemuslimanskog stanovništva, ovdje koristimo neobjavljene izvore koji se odnose na sela i kasabe na migracijskoj trasi kroz taj dio srednje Bosne i današnje Hercegovine. Riječ je o popisima nemuslimana koji su predviđeni za oporezivanje, što govori o tome da se radi o stanovništvu koje ostaje nadalje na tom prostoru, konkretno nahiji Prozor,

<sup>42</sup> Adem Handžić, O društvenoj strukturi stanovništva u Bosni početkom XVII stoljeća, *Studije o Bosni, historijski prilozi iz osmansko-turskog perioda*, Istanbul 1994, 244.

<sup>43</sup> BOA, MAD, 1214.

<sup>44</sup> R. Skenderović, *Povijest*, 80.

<sup>45</sup> Ante Škegro, *Uskoplje I: Uskoplje od prapovijesti do kraja austro-ugarske uprave*, Hrvatska uzdanica, Uskoplje 1996.



kasabama Prusac [Akhisar], Veliki Vakuf [Vakf-i Kebir], Gornji Vakuf [Vakf-i Bala], Prozor i dijelu pripadajućih im sela.<sup>46</sup>

U navedenom popisu svi nabrojani su nazvani „nemuslimanima“, i to riječju „kefere“ (zbirna imenica koja označava nemuslimansko stanovništvo), a na nekoliko mjesta gdje pisaru ili onom ko daje podatke (knez, primičur) nije bilo poznato ime oca, navedeno je istom riječju da je „sin nemuslimana“. Kod pet osoba uz ime stoji da su sinovi zimmija. Realno gledano, osmanskoj administraciji je bilo najvažnije da se radi o kategoriji nemuslimana. Uobičajeno za izvore osmanske provenijencije iz ovog perioda, i u ovom popisu patronimici su krajnje rijetki. Lična imena su takva da se mogu vezati za nomenklaturu kršćanskih svetaca, blaženika ili biblijskih ličnosti (Ivan/Jovan, Petar, Nikola, Pavle...), kao i narodnih imena (Milija, Radojica, Đuro, Cvjetko/Cvitko/Cvetko). Nema niti jednog svećenog lica. U popisu se pojavljuje Jevrej, i to tek jedan za kojeg je naglašeno da je iz Sarajeva, ali je sad tu popisan kao nemusliman predviđen za plaćanje džizije. Naglašeno je da se radi o džiziji po najnižoj stopi.

Pored kujundžija, zlatara, kod nekoliko lica stoji da su po zanimanju mlinari, a to opet može sugerirati da su u pitanju domaći stanovnici, pošto su mlinovi na tim mjestima poznati još od prvih osmanskih osvajanja. Prpratna odrednica „hajmanegan“ (stočari) uz dva nemuslimana u Gornjem Vakufu i tri u Velikom Vakufu upućuje na to da se radi o vlaškom stanovništvu, a to što je navedeno da su mostarski i konjički, pokazuje da nisu od lokalnih Vlaha. Kad je riječ o vlaškom stanovništvu Uskoplja u najširem smislu, ono na to područje dopijeva već pri prvim osvajanjima, kao pomoćne osmanlijske jedinice koje čuvaju granicu osmanskog teritorija i po potrebi vrše upade, osiguravajući prodor glavnini vojske.<sup>47</sup>

Pored pomenutog velikog nesrazmjera tvrdnji i podataka, nekako po strani je ostala tema broja i sudbine muslimanskog stanovništva koje migrira prema sjeveru. Izvještaji govore da se s katolicima u Slavoniju iselio i određeni broj muslimana koji su nakon toga bili pokršteni. „Napokon tu se priznaje“, nalazimo kod Batinića, „da su njihovim nagovorom prešli na cesarske strane i mnogi muhamedanci, a sam fra Jakov Tvrtkovčanin, bivši sutješki gvardijan, krstio je 370 osoba ostala pako, ali braća, manje više, dotle su bila obratila silu nevjernika i razkolnika.“<sup>48</sup> Kod Jelenića se razlikuje samo broj pokrštenih muslimana, prema izvještaju pisanom 22. januara 1700. u Đakovu: „Kapetan Sekula i biskup Olovčić posvjedočiše 1700, da je fra Jakov Tvrtkovčanin, dok je bio u Sutjesci kao gvardijan, obratio i pokrstio 337 muslimana.“<sup>49</sup>

Odlazak značajnog broja sarajevskih nemuslimana nakon provale Savojskog pominjana je često, ali u natuknicama poput one B. Benića ili M. Filipovića o tome kako je među pravoslavnim obiteljima koje su otišle i ona čiji

<sup>46</sup> BOA, MAD.d., 1213, T 1106, Ca 17.

<sup>47</sup> J. Soldo, *Etničke promjene*, 232.

<sup>48</sup> M. V. Batinić, *Djelovanje franjevaca II*, 176.

<sup>49</sup> J. Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci*, I, 179; J. Jelenić, *Spomenici kulturnoga rada franjevaca Bosne Srebreničke*, Mostar 1927, 3-4; B. Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*, 110.

je predstavnik Hadži-Gavro Tadić Humković bio u to vrijeme najugledniji pravoslavac u Sarajevu.<sup>50</sup>

Kad je riječ o sarajevskom katoličkom stanovništvu, o njihovom životu prije godina iseljavanja može se ponešto ocijeniti prema pojedinačnim dokumentima koji se danas čuvaju u arhivu Fojničkog samostana i u arhivskim fondovima Gazi Husrev-begove biblioteke. Već je bilo govora o tome da je 1683. godine izdata bujuruldija da se od crkvi Fojnice, Kreševa, Sutjeske, Visokog i Olova ništa ne traži i da se imaju štititi od obijača.<sup>51</sup> Svećenici samostana u Fojnici, Kreševu, Visokom i Sutjesci pišu predstavku 1686. godine, na što dobijaju i ferman koji im garantira slobodu obilaska vjernika od čije milostinje žive, te da su oslobođeni svih poreza i nadalje.<sup>52</sup> Pored ovakvih uzastopnih žalbi i narednih godina na koje se reagiralo uvijek pozitivno, ima i podataka o situacijama iz života običnog naroda, poput informacija o vjenčanjima i visinama miraza. Može se primijetiti da su supružnici često bili jedno sa prostora Osmanske države, Bosanskog ejaleta, a drugo sa prostora Dubrovačke Republike. Tako, npr, 1690. godine Lovro Stjepanović prima 200 dukata miraza za Mariju, kći Ivanovu s otoka Lapuda. Te iste godine Mijo Filipović iz Sarajeva je primio u Dubrovniku miraz od 150 dukata za buduću suprugu Niku.<sup>53</sup>

Godine 1691. osam franjevaca i sarajevski župnik pisali su Kongregaciji za propagandu vjere u Rimu o teškim prilikama katolika u Bosni, o tome kako nema u Bosni ni biskupa ni provincijala, kako je ostalo samo 26 svećenika i tri brata laika koji drže pet samostana u srednjoj Bosni i pet drugih u opljačkanim i srušenim pograničnim područjima.<sup>54</sup> Pored toga što tih godina svećenstvo vodi borbu i svojim vezama i preko Kongregacije za propagandu vjere da se odustane od patrijarhove jurisdikcije nad njima u Sarajevu, u korespondenciji sa Propagandom govori se o bolnom životu župnika, pošto su kršćanska sela udaljena jedna od drugih, pa siromašni župnici pješače i po 20 i 30 milja dnevno, a „Turci mnoge ubiju u tim pustim šumama“. Posebno se ističe međusobna

<sup>50</sup> B. Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*, 54; Milenko S. Filipović, *Etnička prošlost našeg naroda u okolini Visokog (u Bosni)*, *Etnološka rasprava*, Beograd 1928, 77.

<sup>51</sup> AFS u Fojnici, III, br. 481; J. Matasović, br. 701, 182.

<sup>52</sup> AFS u Fojnici, III, br. 496; Josip Matasović, br. 717, 183.

<sup>53</sup> PAD, Liber Dotium, sv. 17, f. 59; PAD, Liber Dotium, sv. 17, f. 57. Prema: Andrija Nikić, *Katolici u Sarajevu do 1918*, Mostar 2002, 97. (dalje: A. Nikić, *Katolici*). Godine 1692. Andrija Marjanović iz Sarajeva ženi Mariju, kćerku Mije Bona Gozze. PAD, Pacta matrimonialia, sv. 13., f. 76 rv. Prema: A. Nikić, *Katolici*, 98. Trend ženidbi van Bosne je trajao i dalje. Tako Ivan Pavlović iz Sarajeva prima 1703. godine miraz u visini od 400 zlatnih dukata. PAD, Liber Dotium, sv. 18, 5v; Pacta Matrimonialia, sv. 14, f. 11v. Stjepan Matijević, poznati sarajevski trgovac na razmeđu stoljeća, vjenčao se 1704. godine sa Perom, kćerkom Jurja Miroslovića iz Dubrovnika. Umro je već četiri godine kasnije, a dan prije smrti je ostavio oporuku u kojoj se pored uobičajenih ostavinskih korisnika, rješavaju i potraživanja i dugovanja kolegama. Među njima su navedeni Ilija i Stjepan Tizze iz Mostara, Šimun Tomić, pomoćnik Valentina Stjepanovića „Bosnese“, Tomo „Bosnese Budimglia“ itd. PAD, Testamenta Notariae, sv. 73, f. 115; A. Nikić, *Katolici*, 107, 108.

<sup>54</sup> Fra Ljubo Lucić, Franjevačka prisutnost u Sarajevu, u: *Prilozi historiji Sarajeva*, Sarajevo 1997, 247; Andrija Nikić, *Regesta Kongregacije „De propagande fide. Nova et vetera*, 1998, 275.

povezanost katolika u Sarajevu, ali se iznose i pritužbe da im se ne da putovati.<sup>55</sup> J. Džambo donosi dnevničke zapise Eugena Savojskog iz Sarajeva, iz oktobra 1697. U njima, između ostalog, opisuje kako je jedinice rasporedio na visove u samoj blizini grada odakle je poslao pljačkaška odjeljenja. Pred večer je započeo paljevinu i dalje opisuje naredni dan, 24. oktobra: *Naše patrolne jedinice, koje su progonile neprijatelja, donijele su sa sobom plijena i dovele mnogo žena i djece, nakon što su pobili više Turaka. Cjelokupni kršćani dolaze u grupama, traže zaštitu i mole za dozvolu da smiju sa svojim stvarima doći u tabor, budući da žele napustiti zemlju i poći za nama. Ja se također nadam da ću sve kršćane, koji se nalaze u zemlji, moći odvesti preko Save.*<sup>56</sup>

Radom baziranim na najstarijoj brodskoj matici (1701-1735) župe Presvetog Trojstva kao izvoru, R. Skenderović je rasvijetlio naseljavanje i identitet jednog dijela sarajevskih katolika u Brodu na Savi, analizom njihovih bračnih veza, potomstva i kumstva. Periodizacija je sačinjena prema dva velika rata koja su činjenično izazvala iseljavanje i naseljavanje (1683-1699. i 1716-1718), te uzimajući u obzir da se radi i o početku upisa u brodsku maticu. Prema podacima iz tog izvora, u matici se nalazi 49 zapisa sarajevskih katolika za prvi period i 11 za drugi. Što se tiče krštenja djece kao djece Sarajlija, njih je u prvom periodu 29, a u drugom 7. Nakon 1725. godine više nema pomena Sarajlijama u matici. Skenderović donosi sliku prilika u kojim su se našli slavonski gradovi Požega, Osijek i Brod, ostavši bez većinskog muslimanskog stanovništva s osmanskim povlačenjem. Za razliku od situacije u Osijeku gdje izvori govore o velikom broju zarobljenih domaćih „Turaka“, većinom žena i djece koji će kasnije biti pokršteni, u izvorima vezanim za Požegu nalaze se vijesti o doseljenicima iz Bosne. Prema izvješću komorske komisije iz 1702. godine, u Požegi pored 170 domaćih „očeva obitelji“ živi i „mnogo većinom iz Sarajeva iz Bosne“ doseljenih udovica.

U matičnoj knjizi krštenih požeške katoličke župe sv. Duha s početka XVIII stoljeća su zavedeni: Toma Sarailia (15. novembra 1700), Lucas a Saraevo (21. marta 1705), Marinus de Saraevo (12. marta 1707), Josephus de Saraevo (13. aprila 1707) i Georgius de Saraevo (18. oktobra 1708)<sup>57</sup> Uzevši u obzir broj Sarajlija u Brodu i malu požešku koloniju sarajevskih katolika, R. Skenderović zaključuje da se u Brodu praktično nastanilo najviše sarajevskih katoličkih obitelji, petina od njih stotinu koliko se uglavnom uzima da ih je bilo krajem XVII stoljeća. S obzirom na tituliranje sa „Dominus“, „Domina“ i mrežu kumstava, očito je da su ove obitelji ili dio njih postali dio elite u Brodu koji je kao i svi drugi veći gradovi u Slavoniji odlaskom muslimana ostao bez vodećeg gradskog kruga. U bilješkama o roditeljstvu i kumstvu pored Sarajeva kao mjesto njihovog porijekla su spomenuti i Kreševo, Vrhbosna, Modriča. Kao krstitelji se

<sup>55</sup> A. Nikić, *Katolici*, 100-101.

<sup>56</sup> Jozo Džambo, Iz prve ruke o vojnom pohodu Eugena Savojskog na Bosnu 1697, *Bosna Franciskana*, VI/1998, sv. 9, 137-148.

<sup>57</sup> Robert Skenderović, Zapisi o doseljenim sarajevskim katolicima u najstarijoj brodskoj matici (1701-1735), *Scrinia Slavonica*, vol. 10, No. 1, Slavonski Brod 2010, 147.

često pojavljuju franjevci iz Sarajeva i Vrhbosne, što nije čudno iz dva razloga: prvo, najveći dio Slavonije je pripadao Bosanskoj biskupiji, ostali Zagrebačkoj i Pečuškoj, pa je Zagrebačka birala franjevce za svoje namjesnike; i drugo, franjevci su često dolazili iz najbogatijih trgovačkih obitelji koje su potpomagale redovnike, pa je bilo prirodno da učestvuju na krštenjima svojih zemljaka.

### **Iseljavanje kršćana nakon 1699. godine**

Iako je primjetno najmasovnije bilo doseljavanje muslimanskog stanovništva na prostor Bosanskog ejaleta u godinama nakon sklapanja Karlovačkog mira, bilo je i nemalog iseljavanja pravoslavnog i katoličkog stanovništva u tom prvom razdoblju iz Bosanskog ejaleta, konkretnije iz Hercegovačkog sandžaka. Mlečani su još 1690. godine bili zauzeli Vrgorac, a 1694. Gabelu, Trebinje i Popovo Polje. Nakon što su prema odredbama Karlovačkog mira Mlečani zadržali u Dalmaciji teritorij samo do linije koja spaja Knin, Vrliku, Sinj, Zadvarje, Vrgorac i Gabelu na Neretvi i teritorij unutar jednog sata hoda oko tih mjesta, bilo je situacija poput one da je 208 porodica iz Trebinja i Zubaca (njih 178), Popovog polja (12), i okolnih mjesta (18) krenulo za njima. Većina od tih 1.530 ljudi se naselila na prostoru Boke Kotorske. Po katastru iz 1704. godine novodoseljenog stanovništva u hercegovačka sela: Mokrine, Kameno, Žlijebi, Mojdež, Ratiševina, Suscepan i Drenovnik, Trebešin, Topla, Podi i Brajkovina, Meljine, Kazimir, Sasović, Kutli, Presjeka, Lastva, Rujevo, Boljenovići, Miočevići, Kumbor, Djenovići, Baošići, Bijela, Kruševica, Repaji i Jošice, bilo je 87 domaćinstava sa 127 ljudi od oružja, 5 staraca, 122 žene, 86 djevojčica, 75 dječaka, što je ukupno njih 415.<sup>58</sup> Ne treba zaboraviti da u takvim poratnim situacijama često mnogi nisu ni bilježeni. Došlo je do prenaseljenosti. Useljavanje je bilo toliko primjetno da dalmatinski generalni providur Alvize Moćenigo naređuje da se ubuduće ne primaju izbjeglice s teritorija Bosanskog ejaleta, jer ni starosjedioci nemaju zadovoljavajućih uvjeta za život, a ne još i ljudi koji bi dalje dolazili.<sup>59</sup>

Zajednički stav različitih autora koji su pratili neke skupine u graničnom području jeste da su veze s mletačkom Dalmacijom postale nakon Bečkog rata (1683-99) teške i opasne. Katoličko stanovništvo Hercegovačkog sandžaka, kao najisturenijeg poprišta demografskih potresa u tom razdoblju, Crkva je prepustila duhovnoj brizi biskupa i vikara „osmanlijske Bosne“, konkretnije fratrima samostana Kreševo. Mostar je u to vrijeme bio jedna od šest župa zapadne Hercegovine, ali njegov župnik odavno već nije u Mostaru, nego je u stalnom kretanju. „Stan mu je gdje dođe i gdje je sigurno: Cim, Goranci i konačno od

---

<sup>58</sup> Gligor Stanojević, Katastri Herceg Novog i Risna iz 1704. godine, *Spomenik SANU*, CXXV, Beograd, 1938.

<sup>59</sup> Gligor Stanojević, *Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima XVI-XVIII vijeka*, Beograd 1970, 417 (dalje: G. Stanojević, *Jugoslovenske*).

1697. Gornji Gradac, gdje je izgrađen skromni župni stan.<sup>60</sup> U opširnom katastarskom popisu iz 1701. godine se vrlo lahko primjećuje da među velikim brojem ljudi koji napuštaju svoje mjesto stanovanja (koje često i nije direktno na udaru ratnih aktivnosti) ima naročito katolika koji odlaze da se nastane na mletačkim posjedima. U defteru se naglašava kako se njihova zemlja dodjeljuje drugim korisnicima. Mora se primijetiti i da je u defteru zabilježeno puno vjerskih objekata, mali broj uništenih džamija i dosta sačuvanih crkvi.<sup>61</sup>

U prvih 15 godina XVIII stoljeća kršćanska raja iz pograničnih krajeva kontinuirano bježi preko granice, i to naročito iz kadiluka Hercegovine i Bosanske krajine. Izvori, doduše, bilježe i povratke dijela izbjeglica, ali puno češći su dokumenti o dodjeli na uživanje njihove napuštene zemlje agama i posadnicima okolnih tvrđava i sl.<sup>62</sup>

Vladimir Ren u knjizi *Tko su šokci?* posebno obrađuje šokačke rodove koji se iseljavaju u posljednjem desetljeću XVII stoljeća. Tako npr, izdvaja rod Ivakić koji je šokački i porijeklom iz Mrkonjić-Grada. Taj rod se proširio sve do Vukovara. Rod Kozarac koji su prezime dobili po Kozarcu (uz koji će se razviti Prijedor), početkom XVIII stoljeća su iz Bosne otišli u Vinkovce. Rem piše i o katolicima koji su se naselili uz Dravu, podizali naselja, a bavili se poljoprivredom.<sup>63</sup>

Oko Žankove glavice u Sinju bila je zemlja bogatog alajbega Sultanovića, dok su kuće bile na samoj glavici. Nedaleko od Sinja, uz rijeku Cetinu, Sultanović je imao svoj čiftluk. To imanje su dobili fratri iz Rame da tu sagrade crkvu i samostan.<sup>64</sup>

Situacija na ugarskom teritoriju pred i za vrijeme Rakocijevog ustanka nije dobra ni za izbjeglo srpsko stanovništvo. Izvori bilježe kretanje pravoslavnog stanovništva iz Bačke i Baranje u Slavoniju, Srijem, ali isto tako i na osmanski teritorij. Zapovjednik u Sigetu, general Johan Jozef Huin dobija pismo baranjskog episkopa Nikanora Milentijevića 1711. godine kojim ga informiše da su se tamošnji Srbi razbježali najviše u Slavoniju, a neki čak prelaze na „tursku stranu“.<sup>65</sup>

### **Nastavak mletačkog poticanja iseljavanja nemuslimana iz Bosanskog ejaleta na mletački teritorij do 1718. godine**

Na već ranije viđen način Mlečani su na područja Kliškog i Hercegovačkog sandžaka i 1714. godine slali svoje emisare koji su trebali da potaknu domaće nemuslimansko stanovništvo da prebjegnu na mletački teritorij.

<sup>60</sup> *Kršćanski puk i franjevci u Hercegovini*, Mostar 1977, 28.

<sup>61</sup> BOA, TTD No 861.

<sup>62</sup> ANUBiH, MD, 1709. (fotokopije).

<sup>63</sup> Vladimir Rem, *Tko su Šokci?*, Vinkovci, 1993, 26.

<sup>64</sup> J. Soldo, *Etničke promjene*, 85.

<sup>65</sup> Hofkammerarchiv, Wien, Acta Expeditorum, 1711, Juny, No 120, fol.1.

U tim radnjama su imali pomoć od svećenika, posebno gvardijana samostana u Zaostrogu, Makarskoj i Križu koji su lično obilazeći imotski kraj nagovorili čak i tamošnje fratre na prebjeg i nekih 300 do 400 ljudi. Opreznost i bojazan da bi lokalnim vlastima suviše upao u oči tako masovan odlazak, fratre su ipak zadržali još neko vrijeme. Inače, dubrovačka građa bilježi 1715. godine prebjega brojnih morlačkih porodica na teritorij Republike Sv. Marka i Dubrovnika.<sup>66</sup> Svećenik Andrija Šimunović iz Gradca piše 25. januara 1715. godine kako je pola ljudi iz njegove dijeceze napustilo svoje posjede i prebjeglo Mlečanima.<sup>67</sup> Koliko je masovan bio prebjeg govori podatak iz izvještaja kotorskog vanrednog providura Sebastijana Vendraminija po kojem je s teritorija Osmanske države na mletački teritorij za tri mjeseca prešlo 10.632 čovjeka, od kojih njih 2.510 sposobnih za borbu.<sup>68</sup>

Nakon jačeg vala prebjega prvih mjeseci 1715. godine, dolazi do usporavanja seobe raje, prvenstveno zbog raspoređivanja osmanske vojske duž granice. Ipak, ni do naredne godine se nije zaustavio taj proces iseljavanja. Kad mletačka posada napušta Gabelu i Čitluk, dio stanovništva odlazi za njima i to brodovima, pretežno prema Istri.<sup>69</sup>

### Migracije kršćanskog stanovništva 1716. – 1718. godine

Prema Krunoslavu Tkalcu, u periodu između 1675. i 1739. godine, Bosnu je napustilo oko 200.000 Šokaca koji su naselili Slavoniju, Baranju, Bačku i Banat, a u periodu 1716. do 1718. general Petraš je povukao sve preostale katolike, bosanske Šokce iz okoline Zvornika.<sup>70</sup>

Makarski biskup Bjanković piše 6. septembra 1716. godine da je u podbiokovski kraj stiglo 600 ljudi iz Bosne gdje je već bilo utočište našlo oko 12.000 katolika izbjeglih iz Hercegovine i zapadne Bosne.

U opisu A. Nikića u *Događajnici* stoji kako je val iseljavanja u Slavoniju 1717. godine prouzrokovao neuspjeli pohod generala Petraša na Zvornik, na što „Turci u opustjela sela naseliše grčkoistočnjačke kmetove, koji od tada na tim prostorima predstavljaju većinu.“<sup>71</sup>

Nakon što je mirovnim ugovorom između Osmanske države i Mletačke Republike Imotski pripao Mlečanima, muslimansko stanovništvo je prognano, jednim dijelom i pokršteno.

<sup>66</sup> DAD, Prepiska 18-183, 3348, dok. 10, 21.I 1715.

<sup>67</sup> DAD, Prepiska 18-183, 3348, dok. 12.

<sup>68</sup> Arhiv SANU, Zaostavština Jovana N. Tomića, sign. 8711/VII a/97, red. br. dok. 1288, Izvještaj, Kotor, 29. II 1715..

<sup>69</sup> DAD, Prepiska, 18-184/1, 3349, fasc. I, dok. 79, 4. III 1716.

<sup>70</sup> Krunoslav Tkalac, Porijeklo i kretanje Šokaca iz Bosne prema sjeveru preko Save i Dunava, u: *Županijski zbornik*, br. 3, Županja, 80.

<sup>71</sup> A. Nikić, *Događajnica*, 308.

Jedan crkveni izvor za to razdoblje bilježi put porodice Berić. „Praotac Berislav živio je u Bosni u Lomoviti. Unuk njegov Radojko preseli se u Sjenicu blizu manastira Kosanice gdi mu je sin Boža monahom postao. Odtud posle izbegne zbog nasilija turskog [leta] 1716 sa svojom porodicom i stani se u Banatu sa stokom svojom na unki gdi sada selo Margita leži. Nenad takođe unuk Berislava preseli se iz Bosne u Mačvu odkud njegov unuk Mirko, Sretenov sin dođe u Pančevo s nekim kaluđerom gdi se posle nađe slučajno s porodicom. Kéi Mirkova Margita pala je kao žrtva Turkom na unki u stanu Radojkovom mrtva i od njenog imena dobilo je selo prozvanja Margita.“<sup>72</sup>

Primjer masovnijeg prelaska s teritorija osmanske države na mletačko područje prije Požarevačkog mira je naseljavanje Imotskog polja od stanovnika Mostarskog Blata, Goranaca i Broćana, avgusta 1717. godine.<sup>73</sup> Preciznije, ovdje se radi o 240 porodica, a glavni posrednik kod osmanskih vlasti je bio Mate Halilović.<sup>74</sup>

Na dubrovačko područje su ratne izbjeglice, u najvećem broju Vlasi, stizali u toku Morejskog rata (1684-1699) i mletačko-osmanskog (1714-1718). Omjer se može uočiti prema sumarnom popisu iz 1688. godine kada je u Župi bilo nastanjeno ukupno 803 Vlaha, a 30 godina kasnije, svaka kuća uz Postranju je imala jednu vlašku porodicu izbjeglu sa hercegovačkog prostora.<sup>75</sup> Kad je u pitanju bila odbjegli raja sa područja osmanske uprave, dubrovačka vlada je formalno pokazivala stav da isporučuje te ljude, iako po izvorima vidimo da im je često i pomagala da tu ostanu ili iz Dubrovnika morskim putem odu dalje.<sup>76</sup> To se dešavalo češće sredinom XVIII stoljeća. Osmanske vlasti su pribjegavale čak i otimanju tih ljudi koji su našli utočište na dubrovačkoj teritoriji, a ako to ne bi uspjeli, onda su znali pritisnuti porodicu ili cijelo selo naplaćujući porez za odbjegle.<sup>77</sup>

<sup>72</sup> Radi se o bilješci svećenika Ilije sa sredine XIX stoljeća (Slavko Gavrilović, Zapis o rodu Berića, *Zbornik Matice srpske za istoriju*, sv. 50, Novi Sad 1994, 197-198)

<sup>73</sup> G. Stanojević, *Jugoslavenske*, 451.

<sup>74</sup> Gligor Stanojević, Dalmacija za vrijeme mletačko-turskog rata 1714-1718, *Istorijski glasnik*, 1-4, Beograd 1962, 40.

<sup>75</sup> DAD, 17, 2052, 71; DAD, 18, 3350, 84.

<sup>76</sup> Petar Kusija je čak oružjem obranio Vlahe izbjegle iz Krajkovića u Rijeku Dubrovačku 1916. godine (AT, B, 131, 129).

<sup>77</sup> DAD, 18, 3347a, 30, 31. O tom slučaju Stjepana Damjanovića koji je pobjegao iz Sedlara u Popovom polju u selo Ljubač u Dubrovačkoj Republici vidjeti: Hamdija Hajdarhodžić, Prilog proučavanju prilika u Popovom polju početkom 18. vijeka, *Prilozi IIS*, 9/1, Sarajevo 1973, 330-332.

## Zaključak

Na demografske promjene i migracije kao njihovu najeksplicitniju realizaciju utiču različiti prirodni i društveni faktori. Najčešći uzroci promjenama jesu vojnopolitički događaji i epidemije bolesti, ali je višestoljetna konstanta pojava povećanog ili smanjenog priraštaja stanovništva, siromašenja, imovinskog diferenciranja, samovolje lokalnih ili viših organa vlasti, izbjegavanja krvne osvete, glad, ubistva, svađe... Uvezana problematika migracija izazvanih ratovima, nestašicama i bolestima, ekonomskih pokazatelja u određenom razdoblju (problemi vezani za krize prometa, porezi po nižoj stopi za graničare i sl) dovodi do poremećaja u državnim finansijama, do rasta cijena i siromašenja stanovništva. Kako se povećavaju troškovi odbrane i ratova, rastu i uvode se i novi porezi, carine itd. Raspoloživa arhivska građa otkriva niz pojedinosti iz društvene, ekonomske i vjerske svakodnevnice doseljenog stanovništva. Tragom popisa, predavki i odgovora na predavke, saznajemo o njihovom radu, mogućnostima privređivanja, standardu, porodičnim i prijateljskim vezama i sl. To su pokazatelji koliko i kako se to stanovništvo uklapalo i prilagođavalo u novim okolnostima, a potom i asimiliralo.

Tridesetogodišnji period nakon osmanskog poraza pod Bečom 1683. godine obilježila su dugotrajna migracijska kretanja različitog intenziteta. Osmanska država u tom periodu prvi put u svojoj historiji zauzima odbrambeni položaj. Povlačenje i gubitak teritorija izazvao je masovne migracije muslimanskog stanovništva prema Bosanskom ejaletu. Primjeri koje smo izdvojili, i pored ograničenih i opsegom neujednačenih uzoraka arhivskih dokumenata, ipak svjedoče o stalnim kretanjima ljudi po cijelom Bosanskom ejaletu. Iako obimom manja, slična situacija se događa i sa kršćanima koji iz Bosanskog ejaleta odlaze na mletački ili ugarski prostor, u sela opustjela nakon odlaska muslimana. Neki iz Bosne dolaze sa svojim prezimenom, ali u zemlji domaćina dobijaju prezime „Bošnjak“ prema prostoru iz kojeg dolaze. U radu se inače hronološki prate migracije kršćanskog stanovništva u okviru društvenopolitičkih prilika. Veliki dio tih kretanja su potaknute migracije. Među onima koji su poticali doseljavanje bosanskih katolika u Baranju između 1686. i 1703. godine, bio je pečuški biskup Ignacije M. Radonay. Taj korpus je bio potreban da bi na vraćenim biskupskim i kaptolskim imanjima djelomično pojačao radnu snagu, te sa doseljenicima na prostoru Pečuške Biskupije brojčano pojačao katolički živalj. Austrijske i mletačke snage, kao i neke neregularne jedinice su vršile upade isključivo s ciljem izvođenja stanovništva na svoj teritorij. Osmansko zapovjedništvo u Bosanskom ejaletu je nastojalo da spriječi takve prebjege.

U historiografiji su postojala ogromna razmimoilaženja u pogledu broja stanovnika koji su napustili Bosanski ejalet. U radu se kroz nekoliko migracijskih talasa u periodu 1683-1718. razjašnjavaju neke kolizije u broju migrantskih porodica i njihovog identiteta.



## Summary

Demographic changes and migrations, as their most explicit realization, are influenced by various natural and social factors. The most common causes of changes are military-political events and disease epidemics, but the phenomenon of increased or decreased population growth, impoverishment, property differentiation, arbitrariness of local or higher authorities, avoidance of blood feuds, famine, murders, quarrels, etc. is a constant for centuries. The related problem of migrations caused by wars, shortages and diseases, economic indicators in a certain period (problems related to turnover crises, taxes at a lower rate for border guards, etc.) leads to disruptions in state finances, to rising prices and impoverishment of the population. As the costs of defense and wars increase, so do and are introduced new taxes, customs duties, etc. The available archival material reveals a number of details from the social, economic and religious daily life of the settled population. Following census, petitions and responses to petitions, we learn about their work, economic opportunities, standards, family and friendship ties, etc. These are indicators of how much and how this population fit in and adapted to new circumstances, and then assimilated.

The thirty-year period after the Ottoman defeat at Vienna in 1683 was marked by long-term migration movements of varying intensity. In that period, the Ottoman state took a defensive position for the first time in its history. The retreat and loss of territory caused mass migrations of the Muslim population towards the Bosnian Eyalet. The examples we have singled out, despite the limited and non-uniform sample of archival documents, still bear witness to the constant movement of people throughout the Bosnian Eyalet. Although smaller in scope, a similar situation also occurs with Christians who leave the Bosnian Eyalet for Venetian or Hungarian territory, to villages deserted after the persecution of Muslims. Some Christians from Bosnia come with their own surname, but in the host country they get the surname „Bosniak“ according to the area they come from. In the paper, the migrations of the Christian population are tracked chronologically within the framework of socio-political circumstances. A large part of these movements are induced migrations. Among those who encouraged the immigration of Bosnian Catholics to Baranja between 1686 and 1703, was the bishop of Pecs, Ignacije M. Radonay. This corps was needed in order to partially strengthen the labor force on the returned episcopal and chapter estates, and to numerically strengthen the Catholic life with the settlers in the area of the Pécs Diocese. Austrian and Venetian forces, as well as some irregular troops, made incursions with the sole aim of taking the population to their territory. The Ottoman command in the Bosnian Eyalet tried to prevent such defections.

In historiography, there were huge discrepancies regarding the number of inhabitants who left the Bosnian Eyalet. In the paper, through several waves of migration in the period 1683-1718, some collisions in the number of migrant families and their identity are clarified.

## BIBLIOGRAFIJA/BIBLIOGRAPHY

### Neobjavljeni izvori/Unpublished sources:

1. Beč, Austrija (HKA, Hoff.Ungarn, r. No 325, October 1688, fol. 230; HKA, Acta Expeditorum, 1711, Juny, No 120, fol.1.
2. Beograd, Srbija (Arhiv SANU, Zaostavština Jovana N. Tomića, sign. 8711/VII a/97, red. br. dok. 1288, Izvještaj, Kotor, 29.II 1715).
3. Dubrovnik, Hrvatska (DAD, 18, 3347a, 30, 31; DAD, Prepiska 18-183, 3348, dok. 10, 21.I 1715; DAD, Prepiska 18-183, 3348, dok. 12; DAD, 17, 2052, 71; DAD, 18, 3350, 84; DAD, Prepiska, 18-184/1, 3349, fasc. I, dok. 79, 4. III 1716, PAD, Liber Dotium, sv. 17, f. 59; PAD, Liber Dotium, sv. 17, f. 57; PAD, Pacta matrimonialia, sv. 13, f. 76 rv; PAD, Liber Dotium, sv. 18, 5v; Pacta Matrimonialia, sv. 14, f. 11v; PAD, Testamenta Notariae, sv. 73, f. 115).
4. Fojnica, Bosna i Hercegovina (AFS, III., br. 481).
5. Istanbul, Turska (BOA, MAD, 1214; BOA, MAD.d., 1213, T 1106, Ca 17; BOA, TTD No 861).
6. Sarajevo, Bosna i Hercegovina (ANUBiH, MD, 1709, fotokopije).

### Objavljeni izvori/Published sources:

1. Benić Bono, *Ljetopis sutješkog samostana*, Sarajevo-Zagreb 2003.
2. Gavrilović Slavko, Jakšić Ivan, *Izvori o Srbima u Ugarskoj s kraja XVII i početka XVIII veka*, knj. II, Beograd 1990.
3. Gavrilović Slavko, Jakšić Ivan, *Izvori o Srbima u Ugarskoj s kraja XVII i početka XVIII veka*, knj. I, Beograd 1987.
4. Jakšić Ivan, Jenei Karolj, Građa za istoriju Srba u Ugarskoj posle Seobe 1690. godine, *Spomenik SANU*, br. C, XXII, Beograd 1981.
5. Lašvanin Nikola, *Ljetopis*, Sarajevo 1981.
6. Matasović Josip, *Fojnička regesta*, Spomenik SKA, LXVII, Beograd 1930.
7. Nikić Andrija, *Regesta Kongregacije „De propagande fide. Nova et vetera“*, 1998.
8. Stanojević, Gligor. Katastri Herceg Novog i Risna iz 1704. godine, *Spomenik SANU*, CXXV, Beograd 1938.

### Knjige/Books:

1. Bašagić Safvetbeg, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (od g. 1463-1850)*, Sarajevo 1900.
2. Batinić Mijo Vjenceslav, *Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini, II, III*, Zagreb 1887.
3. Bexheti Nuri, Der „Große Türkenkrieg“ und die Albaner. Die militärische Präsenz der Balkanvölker am „Großen Türkenkrieg“ 1683-1699, Saarbrücken 2009.
4. Bikar Fedora, *Sentrandreja u ogleđalu prošlosti*, Novi Sad 2003.

5. Filipović Milenko S, *Etnička prošlost našeg naroda u okolini Visokog (u Bosni)*, Etnološka rasprava, Beograd 1928.
6. Ivić Aleksa, *Migracije Srba u Hrvatsku tokom 16. 17. i 18. stoleća*, Subotica 1923.
7. Jelenić Julijan, *Kultura i bosanski franjevci*, I, Sarajevo 1912.
8. Jelenić Julijan, *Spomenici kulturnoga rada franjevaca Bosne Srebreničke*, Mostar 1927.
9. *Kršćanski puk i franjevci u Hercegovini*, Mostar 1977.
10. Mandić Dominik, *Katolička crkva u Bosni i Hercegovini za turskih vremena*, Poseban otisak iz *Novog života*, god. II, sv. 5-6, Rim 1963.
11. Nikić Andrija, *Katolici u Sarajevu do 1918.*, Mostar 2002.
12. Pavičić Stjepan, *Seobe i naselja u Lici*, ZNŽO, knj. 41, Zagreb 1962
13. Popović Dušan J, *Srbi u Sremu do 1736/37*, Beograd 1950.
14. Prelog Milan, *Povijest Bosne u doba osmanlijske vladave* I, Sarajevo 1911.
15. Rem Vladimir, *Tko su Šokci?*, Vinkovci 1993.
16. Skenderović Robert, *Povijest podunavskih Hrvata (Bunjevaca i Šokaca) od doseljavanja do raspada Austro-Ugarske Monarhije*, Subotica-Slavonski Brod 2017.
17. Smičiklas Tade, *Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije*, I, Zagreb 1891.
18. Stanojević Gligor, *Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima XVI-XVIII vijeka*, Beograd 1970.
19. Šarošac Đuro, *Bosanski Hrvati u okolici Pečuha*, Budapest 1991.
20. Šišić Ferdo, *Pregled povijesti hrvatskog naroda od najstarijih dana do 1. decembra 1918, prva knjiga (do 20 feb. 1790)*, Zagreb 1920.
21. Škegro Ante, *Uskoplje I: Uskoplje od prapovijesti do kraja austro-ugarske uprave*, Hrvatska uzdanica, Uskoplje 1996.

#### Članci/Articles:

1. Bezić-Božanić Nevenka, Stanovništvo Sinja u Lovrićevo doba, *Zbornik Cetinske krajine*, Sinj 1979, 125-154.
2. Džambo Jozo, Iz prve ruke o vojnom pohodu Eugena Savojskog na Bosnu 1697, *Bosna Franciskana*, VI/1998, sv. 9, 137-148.
3. Filipović Milenko S, Propast franjevačkog manastira Gradovrha kod Tuzle i poreklo ikone „Crne Gospe“ u franjevačkom manastiru u Baču, *Članci i građa za kulturnu historiju istočne Bosne*, 1960, 89-94.
4. Gavrilović Slavko, Zapis o rodu Berića, *Zbornik Matice srpske za istoriju*, sv. 50, Novi Sad 1994.
5. Gavrilović Vladan, Primeri migracija srpskog naroda u ugarske provincijalne oblasti 1699-1737, *Istraživanja*, br. 25, Novi Sad 2014, 139-148.
6. Hajdarhodžić Hamdija, Prilog proučavanju prilika u Popovom polju početkom 18. vijeka, *Prilozi IIS*, 9/1, Sarajevo 1973, 330-332.
7. Handžić Adem, O društvenoj strukturi stanovništva u Bosni početkom XVII stoljeća, Studije o Bosni, *Historijski prilozi iz osmansko-turskog perioda*, Istanbul 1994.
8. Lucić fra Ljubo, Franjevačka prisutnost u Sarajevu, u: *Prilozi historiji Sarajeva*, Sarajevo 1997.
9. Skenderović Robert, Zapisi o doseljenim sarajevskim katolicima u najstarijoj broskoj matici (1701-1735), *Scrinia Slavonica*, vol. 10, No. 1, Slavonski Brod 2010.
10. Soldo Josip, Etničke promjene i migracije u Sinjskoj krajini krajem 17. i početkom 18. stoljeća, *Zbornik Cetinske krajine*, 1, Sinj 1979, 81-133.
11. Stanojević Gligor, Dalmacija za vrijeme mletačko-turskog rata 1714-1718, *Istorijski glasnik*, 1-4, Beograd 1962.
12. Tkalac Krunoslav, Porijeklo i kretanje Šokaca iz Bosne prema sjeveru preko Save i Dunava, *Županijski zbornik*, br. 3, Županija, 77-80.